

Dokumento klasifikavimas ir Universalioji dešimtainė klasifikacija: į pagalbą pradedantiems bibliotekininkams

Asta Kazakevičiūtė-Bankauskienė, Informacinių išteklių centro vadovė

Tai metodinė medžiaga, skirta naudoti kaip pagalbini ir papildoma mokantis dokumentų sisteminimo temą seminare „Bibliotekininkystės pagrindai“

Šiuo metu pasaulyje yra naudojamos keletas dokumentų klasifikavimo sistemų (klasifikacijų). Pagrindinės iš jų - Diuji (Dewey) dešimtainė klasifikacija, Kongreso bibliotekos bei Universalioji dešimtainė.

1988 metais Lietuvoje buvo priimtas sprendimas naudoti Universaliąją dešimtainę klasifikaciją (toliau tekste – UDK). Ši klasifikacija yra UDK Konsorciumo (buvusios Tarptautinės Dokumentacijos Federacijos) intelektinė nuosavybė. Ši organizacija rūpinasi UDK lentelių leidimu, nacionalinių lentelių pripažinimu ir kt. Lietuvoje UDK reikalais rūpinasi Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

UDK naudoja daugiau kaip 130 šalių bibliotekos, informacijos centrai, bibliografijos tarnybos. Klasifikacija remiasi mokslų sistema, todėl visa tai, kas nauja moksle, atsiranda ir klasifikacijoje. Vertingiausias šios klasifikacijos bruožas yra tai, kad galima išreikšti ne tik patį dalyką, bet ir santykius, ryšius. Šios klasifikacijos pagalba galima bet kokią žodinę frazę paversti skaičių kombinacija.

1991 metais Lietuvoje išleistos pirmosios UDK sutrumpintos lentelės. Lietuvos bibliotekos pradėjo klasifikuoti pagal šią klasifikaciją bibliotekos fondų dokumentus. UDK yra svarbi bibliotekos apskaitai (žr. skyrius Fondo apskaita), fondo dokumentų dėstymui fonde bei teminei informacijos paieškai.

UDK yra leidžiama ir pateikiama informacijos vartotojams lentelėmis. Jos gali būti skirtingos apimties, gilumo, paskirties. Išsamios UDK lentelės turi nuo 150 tūkst. iki 200 tūkst. skirsnų, vidutinės turi apie 50 tūkst. Pirmosios išleistos lietuvių kalba lentelės buvo sutrumpintos, jose pateikta apie 10 procentų išsamiųjų lentelių skirsnų. Tai buvo universalios, bet iš esmės, nedidelėms bibliotekoms skirtos lentelės. Nuo 1992 metų pradėtos leisti lentelės mokslinėms ir specialiosioms bibliotekoms. Jos buvo leidžiamos atskiriems skyriams. Iki 1996 metų buvo išleisti 0, 1, 2, 33-35, 37, 389, 39, 681 78, 79 bei 8 skyriai. Nuo 2007 pradėtas naujas leidimas mokslinėms bibliotekoms. Tad dabar galima naudotis pagalbiniėmis lentelėmis, 0, 005, 2, 8 bei 9 skyrių lentelėmis. Klasifikuojant dokumentus, kurie priskiriami UDK skyriams, kurie nėra išleisti atskiromis knygomis, pvz., 5, 6 galima naudotis 1991 metais išleistomis lentelėmis.

Universaliosios dešimtainės klasifikacijos žinojimas – tai gebėjimas perskaityti indeksą ir mokėjimas jį sudaryti. Tai sugebėjimas analizuoti ir sisteminti informaciją bei ją pateikti skaitmenine išraiška. Tam, kad tai galima būtų atlikti, reikia, visų pirma, žinoti lentelių sandarą ir klasifikacijos struktūrą. UDK susideda iš: pagrindinių lentelių, pagalbinių rodiklių lentelės bei abėcėlinės dalykų rodyklės. Dažnai leidinyje dar būna ir bendroji UDK naudojimo metodika.

Pagrindinės lentelės sudarytos iš pagrindinių ir specialių visų mokslo, technikos, meno ir kitų sričių sąvokų. Jos suskirstytos į 10 klasių, o klasės skirstomos į skyrius, poskyrius, skirsnius.

Abėcėlinė dalykinė rodyklė - tai vadovas po UDK, kuris padeda pagal sąvokų pavadinimą nustatyti indeksą.

Pagrindinės klasės:

0 skyrius

- 1 Filosofija. Psichologija
- 2 Religija. Teologija
- 3 Socialiniai mokslai
- 4 Laisvas nuo 1961 m.
- 5 Matematika ir gamtos mokslai
- 6 Taikomieji mokslai. Medicina. Technika
- 7 Menas. Kūryba. Pramogos. Sportas
- 8 Kalba. Kalbotyra. Literatūra
- 9 Geografija. Biografijos. Istorija

4 skyriuje iki 1961 metų buvo kalbos mokslas, kuris buvo sujungtas su literatūros mokslu.

Kiekvieną skirsnį sudaro indeksas ir žodinis pavadinimas., pvz., 0 Bendrasis skyrius – tai 0 – yra indeksas, o Bendrasis skyrius – žodinė indekso išraiška arba pavadinimas. Kitas pavyzdys - 3 Socialiniai mokslai, 3– tai indeksas, o Socialiniai mokslai– žodinė indekso išraiška arba pavadinimas.

Pagrindinė UDK eilė prasideda skyriumi – 0 Bendruoju skyriumi. Klasifikacijos autoriai jį traktavo kaip įvadinį schemos skyrių. Todėl jį ir sudaro mokslas apskritai, informacija, raštas, kultūra, žurnalistika, muziejininkystė, bibliotekininkystė, bibliografija, kompiuterija, standartai ir pan.

Humanitariniams mokslams pagrindinėje UDK eilėje skirtos klasės pradžioje: 1 Filosofija. Psichologija; 2 Religija. Teologija; 3 Socialiniai mokslai (Statistika. Politika. Ekonomika. Prekyba. Teisė. Valdymas. Karyba. Gerovė. Draudimas. Švietimas. Folkloras) bei gale esantys 7 Menas. Fotografija. Žaidimai. Sportas; 8 Kalba Kalbotyra. Grožinė literatūra ir 9 Geografija. Biografijos. Istorija.

5 skyrius tai Matematika ir gamtos mokslai (fizika, chemija, geologija, botanika, zoologija), o 6 skyrius - Taikomieji mokslai. Medicina. Technika.

Vienas iš Universaliosios dešimtainės klasifikacijos privalumų ir netgi specifikos – tai **bendrieji ir specialieji rodikliai**. Rodikliai – tai daugeliui klasių bendros, tipiškos sąvokos, pvz., toks rodiklis kaip Lietuva (geografinis). Rodikliai jungiami prie bet kokio dydžio indekso specifiniais ženklais, pvz.: 75.03; 546.33'267; 821.521–31. Specialieji naudojami tik apibrėžtame UDK skyriuje (pvz., 6, 7, 8 ir kt. skyriuose). Bendrieji naudojami visuose UDK skyriuose. Šiuos rodiklius galite rasti specialiai išleistame UDK leidime, kuris skirtas būtent rodikliams (11, D.1).

Kalbų rodikliai pažymi dokumentų kalbą ar lingvistinę formą. Jungiant prie kitų indeksų su lygybės (=) ženklu galima nurodyti, kad dokumentas yra išleistas tam tikra kalba Pvz., =111 (rodiklis reiškia anglų kalbą) prijungus prie 51 (matematikos), gausime matematikos leidinį anglų kalba (51=111). Jie gali būt naudojami sudarant kalbos ir literatūros indeksus. Pvz., anglų literatūros indeksas sudarytas prie 821 (grožinės literatūros indekso) prijungus kalbos rodiklį 111; o taip atskyrus juos tašku. 821.111. Analogiškai sudaromas ir anglų kalbos indeksas 811.111.

Formos rodikliai skirti dokumentų klasifikavimui pagal jų išorinę formą arba pateikimo būdą. Juos naudojant galima pažymėti vadovėlius, straipsnius, ataskaitas istorinį aspektą. Jie žymimi ženklu (0 ...), pvz., 51(038) – matematikos žodynas; 37(075) – pedagogikos vadovėlis; 16(091) – logikos istorija ir pan.

Vietos rodikliai skirti geografiniam ar teritoriniam aspektui žymėti. Jais žymimos ne tik žemynai, dabar egzistuojančios pasaulio valstybės, bet ir istorinės teritorijos, nebeegzistuojantys kraštai, vandens telkiniai, miestai (jų statusas). Jie žymimi (1/9), pvz., Lietuva (474.5), vadinasi, bibliotekininkystė Lietuvoje bus 02(474.5). Taip pat šie rodikliai labai svarbūs 9 UDK skyriuje (Geografija. Biografijos. Istorija). Tiek 91 Geografija, tiek 94 Visuotinė istorija skyriuose rodikliai sudaromi naudojant geografinius rodiklius. Pvz., 913(26) Vandenynų ir upių geografija; 94(315) Senovės Kinijos istorija; 94(474.5) Lietuvos istorija.

Bendrieji žmonių kilmės, etninių grupių ir tautybės rodikliai. Jie taikomi, kai reikia žymėti tautybę, lingvistines, kultūrines grupes. Šie rodikliai lygūs kalbos rodikliams, tik naudojami skliausteliuose). Pvz., norint pažymėti angliškai kalbančius dailininkus Lietuvoje (ne anglus), galime naudoti rodiklį (=111), tad gautume 75.071.1(474.5)(=111).

Laiko rodikliai naudojami, kai reikia parodyti datą, laikotarpį ar chronologiją. Jie sudaromi rašant datas kabutėse, pvz., „1945“. Datas gali būti labai konkrečios „1918.02.16“, gali būti laikotarpiai „1939/1945“, amžiai „04“ (penktas amžius) ir t.t. Pagrindinis naudojimas – parodyti laiko aspektą, ypač svarbus 9 skyriuje (Istorija), kur kartu su geografiniais rodikliais padeda pateikti kuo tikslesnius indeksus, pvz., Lietuvos istorija Antrojo pasaulinio karo metu – 94(474.5) „1939/1945“.

Bendrieji pagrindinių savybių rodikliai: savybių, medžiagų, ryšių/procesų ir asmenų rodikliai žymimi -0..., kur -02 žymi bendrąsias būties ypatybes ir požymius, -03 žymi medžiagas arba jų sudedamąsias dalis; -04 – ryšius tarp sąvokų ir procesų -05 žymi susijusius asmenis arba jų charakteristikas (pvz., 053 Asmenys pagal amžių ar amžiaus grupes).

Specialieji rodikliai sudaromi ir naudojami pagrindinėse lentelėse ir pateikiami tiesiog skyriuje, skirsnyje, kuriame naudojami. Šie rodikliai susiaurina pagrindiniais indeksais pažymėtas sąvokas. Gali sudaryti savarankišką skirsnį, kurio nėra pagrindinėse lentelėse, pvz., 82.09. Prijungti prie pagrindinio indekso, atlieka analitinę funkciją, kuri patikslina konkrečią sąvoką. Štai pvz., grožinės literatūros žanrai -821.172-1(lietuvių poezija); 821.172-2 (lietuvių drama); 821.172-3 (lietuvių proza).

Pagal jų skiriamuosius simbolius specialieji rodikliai yra trijų rūšių:

-1/-9 rodikliai (su defisu) pvz., UDK 82-3

.01/.09 rodikliai (su taškas nulis) pvz., UDK 003.052

`1/9 rodikliai (su apostrofu) pvz., UDK 004.93`1

Labai svarbūs sudarant UDK indeksus yra ir **UDK ženklai**. Visų pirma, prijungimo ženklas, kuris parodo kelias dokumento savybes. Jis žymimas + (pliusas). Jo pagalba galima jungti ir pagrindinius indeksus, ir pagalbinus rodiklius Pvz., 72+73 (architektūra ir skulptūra) arba 5(47+57) (gamtos mokslai Tarybų Sąjungoje). Antrasis - išplitimo ženklas, žymimas / (įstrižas brūkšny) nurodo išplitimą – nuo/iki, pvz., „04/05“ (penktas, šeštas amžiai); 73/76 (dailė: sudaro skulptūra 73, piešimas 74, tapyba 75, grafika 76).

Taip pat UDK naudojami santykio ženklai, kurie parodo sąvokų ryšius. Tai dvitaškis : ir dvigubas dvitaškis :: (šis naudojamas labai retai). Pvz., 37:004 Kompiuterių panaudojimas mokyme, 73:069 (skulptūra muziejuje).

Pagrindinės sisteminimo taisyklės.

Sudarant reikiamus UDK indeksus reikia nepamiršti ir kai kurių šios klasifikacijos savybių bei laikytis pagrindinių sisteminimo taisyklių. Visų pirma, UDK būdingas daugiaspektiškumas. Tai sudaro galimybę suteikti bibliotekininkams tinkamus indeksus,

klasifikuojant atsižvelgti į fondo ir skaitytojų specifiką. Tačiau tai sudaro ir problemą, kai reikia pasirinkti tinkamus indeksus. Pvz., nafta – gali būti atspindėta 547; 553; 622 skyriuose. Todėl bibliotekininkas turi priimti tam tikrus sprendimus. Darbe gali padėti sprendimų kartoteka, kurią reikia turėti, priimtų sprendimų reikia laikytis ir apie juos informuoti skaitytoją.

Apie daugiaaspektiškumą kalba ir viena iš sisteminimo taisyklių. Šių taisyklių uždavinys - pateikti vienodus dokumentų paieškos ženklus, užtikrint tikslią paiešką ir padėti kokybiškai tvarkyti bibliotekos fondus. Pirmoji taisyklė teigia, kad sisteminant pirmiausia reikia nustatyti pagrindinį dokumento dalyką, o po to (jei tai reikalinga) parodyti to dalyko aspektą. Pvz., sąvokoje „mokytojų darbo užmokestis“ pagrindine sąvoka laikoma „darbo užmokestis“, o aspektą pažymi sąvoka „mokytojų“, todėl indeksas turėtų būti 331.2:37.

Antroji taisyklė kalba apie tų pačių sąvokų kartojimąsi įvairiuose klasifikacijos skyriuose, priklausomai nuo to, kokių aspektu jos nagrinėjamos. Trečioji taisyklė primena, jog specialieji rodikliai naudojami savarankiškais indeksais tik derinyje su pagrindiniais indeksais, pvz., 82.09 Literatūros kritika ir mokslas. Tuo tarpu, bendrieji pagalbiniai rodikliai niekada nevartojami kaip pagrindiniai, o vartojami tik su pagrindinių lentelių indeksais (pvz., 78(075), 51(091), 61(474.5)(091).

Ketvirtoji taisyklė įspėja, kad skirtingos pagal prasmę sąvokos turi vienodą formuluotę, vienodą semantinę išraišką, pvz., sąvoka „guolis“ - pagrindinis dalykas „guolių gamyba“ 621.822. Bet jei sąvoka „guolis“ žymi mašinos dalį, detalę - žymimas specialiuoju rodikliu 62-233.2.

Penktoji taisyklė padeda nepamiršti dokumentų indeksavimo tvarkos, tai yra nurodo, kokia eilės tvarka ieškoti reikiamų indeksų UDK lentelių dalyse. Pradėti reikia nuo pagrindinės lentelės 0/9; tada ieškome pagalbinėse lentelėse, tada specialieji rodikliai, po jų – bendrieji rodikliai.

Šeštoji taisyklė skirta išplėstinių indeksų sudarymui. Išplėstinis indeksas toks indeksas, kuris sudarytas derinant pagrindinį indeksą su bendruoju ar specialiuoju rodikliu, taip pat indeksas, sudarytas su įstrižu brūkšniu (pvz., 34(474.5)(091)(075); 821.172.09-1(075); 621.37/.39; 159.963.36-053.2). Rodikliai prie pagrindinių indeksų taip pat prijungiami pagal tam tikrą tvarką (eilę). Ji yra tokia: `1/9; .01/.09; -1/-9; -02,-03,-04,-05; (0...); „...“; =...; (=...).

Septintoji taisyklė reglamentuoja sudėtinių indeksų sudarymą. Sudėtiniais indeksais vadinami tokie indeksai, kurie sudaryti iš dviejų ar daugiau paprastų arba išplėstinių indeksų su santykio ženklu. Pvz., 82:1 Literatūros filosofija

Aštuntoji taisyklė dar vadinama pirmojo paminėjimo UDK lentelėse taisykle. Jei dalykas (tema) negali būti išreikšta vienu indeksu, tada pasirenkamas tas indeksas, kuriuo tema paminėta UDK lentelėse pirmą kartą, pvz., Metalų apdirbimas. Šiai temai skirti du indeksai 621.7 ir 621.9, bet pirmas paminėtas 621.7, todėl jis laikomas pagrindinis.

Literatūra:

1. Universalioji dešimtainė klasifikacija (UDK) : sutrumpintos lentelės / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Informacijos ir komunikacijos mokslų departamentas, Informacijos procesų skyrius. – Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2021. – 267, [1] p. – ISBN 978-609-405-212-5.
2. Universalioji dešimtainė klasifikacija: (lentelės mokslinėms ir specialiosioms bibliotekoms. Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. 1992-[1996]. -
 1. [Sąs. 4]: 34 Teisė. Teisės mokslai. 1994. 283, [1] p.
 2. [Sąs. 5]: 35 Valstybės administracinis valdymas. Karo menas. Karo mokslai. 1994. 168, [1] p.

3. [Sąs. 7]: Ekonomika. Ekonomikos mokslai. 1995. 203, [1] p.
 4. [Sąs. 8]: Muzikos instrumentai. Techninė akustika. Muzika. Renginiai. Masinės pramogos. Žaidimai. 1995. 111, [1] p.
 5. [Sąs. 9]: 37 Švietimas, mokymas, lavinimas. Laisvalaikis ; 389 Metrologija. Svoriai ir matai (saikai) ; 39 Etnologija. Etnografija. Papročiai. Tradicijos. Gyvenimo būdas. Tautosaka (folkloras). 1996. 106, [1] p.
3. Universalioji dešimtainė klasifikacija (UDK): lentelės mokslinėms bibliotekoms/ Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. - Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2006-.
1. D. 1: Pagalbinės lentelės. 2007. 373, [2] p.
 2. D. 2: 0 Bendrasis skyrius. 2006. 135, [1] p.
 3. D. 2: 0 Bendrojo skyriaus papildymai: 005. 2012. 47, [1] p.
 4. D. 3: 1 Filosofija. Psichologija. 2007. 79, [1] p.
 5. D. 4: 2 Religija. Teologija. 2014. 235, [1] p.
 6. D. 21: 8 Kalba. Kalbotyra. Grožinė literatūra. 2010. 135, [1] p.
 7. D. 22: 9 Geografija. Biografijos. Istorija. 2013 82, [1] p.